

Karel KAPLAN: *Protistátní bezpečnost 1945–1948. Historie vzniku a působení StB jako mocenského nástroje KSČ.* Nakladatelství Plus, Praha 2015, 490 stran

Mezi nejvýznamnější české historiky současnosti beze sporu patří Karel Kaplan. Jeho publikace tvoří základní rámec poznávání československých poválečných dějin v celé řadě společensko-politických oblastí. Autor sám v 60. letech podporoval reformní síly uvnitř aparátu KSČ, měl exkluzivní přístup k dobovým dokumentům. Navíc se těšil důvěře spolustraníků, kteří za ním docházeli a svěfovali mu svá svědectví.

V 70. letech čelil nejen vyloučení z KSČ, ale i existenčnímu postihu a trestněprávní hrozbě. V roce 1976 odešel do SRN, kde v Mnichově spolupracoval s Rádiem Svobodná Evropa a Collegiem Carolinum. Již tehdy své poznatky o povaze komunistického režimu v Československu shrnul v několika studiích a monografiích. Po roce 1989 se vrátil do Československa. Dodnes pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, systematicky badá a publikuje.

V nově vydané knize se věnuje (jak ostatně napovídá její podtitul) historii, etablování a působení Státní bezpečnosti v letech 1945–1948. Zjevně navazuje na své již dříve vydané publikace. Dokonce by se dalo říci, že recenzovaná *Protistátní bezpečnost* doplňuje, koriguje a precizuje *Nebezpečnou bezpečnost*¹, *Pět kapitol o únoru*² a dílčím způsobem i řadu dalších studií.³

V čem má být *Protistátní bezpečnost* jiná, nová, původní? Kaplan to vysvětluje hned v úvodu. Jde mu o hlubší analýzu, konfrontaci a zasazení událostí a zajímavých výpovědí do dobového, místního a institucionálního kontextu. Vychází přitom z rozsáhlého fondu Komisí (Barákovy, Kolderovy, Pillerovy, barnabitské), dislokovaného dnes v Národním archivu; bere v úvahu velké množství dokumentů z vyšetřovacích spisů, ze spisů Inspekce ministra vnitra, z rehabilitačních spisů, z dokumentů uložených v různých fondech v českých a slovenských archivech.

Kniha je členěna do 11 kapitol. Fakticky má ještě vedle úvodu další 2 části – něco jako prolog (Stručně o roli Státní bezpečnosti) a doslov (Bod závěrečný i výchozí). Následují seznam zkratk (s drobnými chybami) a jmenný rejstřík. Chybí seznam pramenů a literatury; pravděpodobně lze za jejich jistou malou náhradu považovat glosy k jednotlivým fondům v úvodu. Pokud jde o poznámkový aparát, pak se dá říci, že je klasický, „kaplanovský“. Jen velmi výjimečně se zde objevuje odkaz na archivní fondy nebo na literaturu, je to prostor pro vytvoření vlastního sekundárního textu (např. dlouhé parafráze nebo přímo citace apod.). Jakousi pomyslnou třetí textovou rovinu tvoří často rozsáhlé, ale mnohé vypovídající citace dokumentů, umístěné v průvod-

1 KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Doplněk, Brno 1999.

2 TÝŽ: *Pět kapitol o únoru*. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1997.

3 Z Kaplanovy bibliografie mám na mysli např. KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Barrister & Principal, Brno 2009; TÝŽ: *Mocní a bezmocní*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1989; TÝŽ: *Největší politický proces*. „M. Horáková a spol.“ ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1995; TÝŽ: *Sovětský poradci v Československu 1949–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1993; TÝŽ: *StB o sobě – výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. ÚDV, Praha 2002; TÝŽ: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992.

ním slově (odděleny červeným předělem a jiným typem písma). Celkově tak nezřídka vzniká u čtenáře dojem, že danou informaci se již před chvílí dozvěděl; skutečně lze konstatovat, že se určité informace v textu vyskytují opakovaně.

V prologu autor charakterizuje nejen vymezené časové období let 1945–1948, aby osvětlil důležité provázání Státní bezpečnosti s Komunistickou stranou Československa jak po stránce institucionální, tak po stránce personální. StB tvořila jednu z opor mocenského monopolu KSČ, byla důležitou složkou represivního aparátu totalitního státu, oddanou vykonavatelkou vůle strany. Vedle jistě představitelného modelu přímého řízení Státní bezpečnosti komunistickou stranou (fenomén kontroly) se uplatňoval (podle Kaplana) nepřímý model řízení prostřednictvím komunistů – funkcionářů uvnitř StB, respektive model zahrnující v sobě kombinaci a výhody obou uvedených vzorů. Důležitou personou byl generální tajemník KSČ, kterému Bezpečnost do roku 1951 podléhala. Po sesazení Rudolfa Slánského se této funkce ujal samotný Klement Gottwald. StB se právě na počátku 50. let při přípravě politických procesů dostala do specifické, mocenskopolitické pozice, v níž ohrožovala i nejvyšší představitele režimu (pod hesly o zostřování třídního boje a o hledání zrádce uvnitř aparátu strany); do pozice, která se již nikdy v pozdějším období neopakovala. Její činnost byla podobně jako řada usnesení nejvyšších stranických orgánů před veřejností utajována. Kaplan však správně a jednoznačně říká, že to bylo právě komunistické vedení, které *neslo plnou odpovědnost za její zločinnou činnost*.⁴

V první kapitole (Rok 1945 – čas velkých změn) se autor zaměřil na konstituování nových bezpečnostních struktur po skončení druhé světové války. Připomněl (dle mého názoru) jeden důležitý aspekt, totiž personální výstavbu spočívající nejen v nábore nově příchozích lidí, ale také v převzetí dosavadních příslušníků policie a četnictva, ti však museli projít bezpečnostními prověrkami. Od počátků budování Sboru národní bezpečnosti (SNB) si komunisté uvědomovali strategičnost a význam nově vznikajících státně bezpečnostních a zpravodajských struktur v mocenskopolitických poměrech státu. Vše bylo samozřejmě umocněno faktem, že ministrem vnitra byl komunist Václav Nosek⁵ (na Slovensku pak byl od února do září 1945 pověřením pro věci vnútorné Gustáv Husák a od září 1945 do srpna 1946 pověřením vnútra Július Viktor)⁶, ale řada procesů vrcholící posléze v únoru 1948 měla svůj počátek v tomto důležitém období. Kaplan nezastírá, že nutně existovaly spory nejen mezi jednotlivými stranami Národní fronty, ale také mezi některými komunisty v Bezpečnosti. Stará zásada říká: Kádry rozhodují vše. Pro konstruování SNB jistě platily principy postupného, ale zato systematického pronikání do velitelských funkcí, personálního obsazení maxima pozic v StB a zpravodajských orgánech. Nicméně ani

4 KAPLAN, Karel: *Protistátní bezpečnost 1945–1948. Historie vzniku a působení StB jako mocenského nástroje KSČ*. Nakladatelství Plus, Praha 2015, s. 14.

5 Nekomunisté si zpočátku Václava Noska snad až příliš idealizovali. Znali ho z jeho působení během druhé světové války v Londýně. Domnívali se, že řada událostí či přímo provokací se děje za jeho zády a že ministr o nich v zásadě neví.

6 Důležitý faktor tvořila skutečnost, že se zpravodajské složky nedostaly pod kontrolu vítězné Demokratické strany po volbách v květnu 1946. VII. (zpravodajský) odbor pověřenictva vnútra zůstal doménou komunistů.

pozice nekomunistických stran nebyly v roce 1945 beznadějně (jak v StB, tak zejména v pořádkové a kriminální složce).

Zásadní rozdíl však spočíval v ideologické oblasti. Strategickým cílem KSČ bylo někdy v blízké budoucnosti dobýt politickou moc, nekomunisté – demokraté věřili v zavedené zásady parlamentarismu navazující na tradice první republiky. Autor také správně zmínil některé události, které v procesu konstituování bezpečnostních struktur ČSR hrály významnou roli, např. přítomnost sovětských a amerických jednotek na našem území, divoký i oficiální odsun německého obyvatelstva (a z toho vyplývající majetkoprávní změny), retribuční soudnictví, boje s banderovci, spory s Polskem o podobu hranice na Těšínsku, využívání agendy či agentury nacistických bezpečnostních organizací pro vznikající zpravodajskou složku a podobně.

Druhá kapitola se věnuje bezpečnostním komisím jednotlivých stran Národní fronty. V tomto směru však opomíjí aktivity Demokratické strany (DS). Autor pouze konstatuje, že se na principech oponentury vůči KSČ dokázali slovenští demokraté shodnout s národními socialisty. Krátce také zmiňuje peripetie kolem připravovaného dekretu o SNB, který se do 28. října 1945 nepodařilo připravit pro prezidenta republiky k podpisu. Spory mezi jednotlivými stranami spočívaly zejména v definování role státně bezpečnostní a zpravodajské složky. Následovala tedy zdłużavější cesta přípravy zákona o SNB, který byl posléze přijat až v červenci 1947.

Bezpečnostní komise si po druhé světové válce zřídily všechny politické strany; jejich úkolem bylo sledování poměrů uvnitř jednotlivých složek SNB. Posléze se tento úkol transformoval do sledování aktivit KSČ a KSS uvnitř Bezpečnosti. V momentě, kdy si nekomunisté uvědomili labilitu svých pozic a zneužívání bezpečnostních složek v politickém zápase, snažili se (hlavně národní socialisté) iniciovat společný postup. Bohužel se příliš neví, že se jim toho podařilo docílit u představitelů slovenských demokratů a sociální demokracie. Po vlastní linii pak národní socialisté vytvářeli síť informátorů, která jim poskytovala cenné informace (komunisté to později nazvali Krajínovou zpravodajskou kanceláří) a paralelně hledali oporu mezi některými armádními důstojníky. Je známou skutečností, že si KSČ v letech 1945–1948 vybudovala vlastní agenturní síť uvnitř stran Národní fronty. Také jejím prostřednictvím do ústředí KSČ proudily zprávy o aktivitách politických soupeřů. V tomto směru byli z aparátu KSČ důležití lidé, které zde Kaplan krátce představil – Rudolf Slánský, Karel Šváb a Josef Pavel. Připomínám, že všichni tři byli na počátku 50. let zatčeni a posléze odsouzeni; první dva jmenovaní k trestu smrti, Pavel na doživotí.

Ve třetí kapitole (Spory o bezpečnost 1945–1946) Kaplan úvodem obecně konstatuje to, co je typické pro období let 1945–1948 a přesně vystihuje podstatu celého tématu, totiž že *Bezpečnost patřila k nejdůležitějším bodům sváru...*⁷ Všimá si (a platí to nepochybně výlučně pro období několika prvních měsíců konstituování nových bezpečnostních struktur), že nekomunisté sice kritizovali poměry uvnitř SNB (personálie, používání násilných metod výslechů, tzv. gestapismus apod.), ale tato vystoupení nebyla zaměřena vůči resortnímu ministru Noskovi. Postupně se strategie měnily a prostupovaly všechny tehdy myslitelné platformy (vláda, Národní fronta, parlament, tisk ad.).

V únoru 1948 ve sporu o Bezpečnost proti sobě stály dva zcela vyhraněné tábory: komunisté a nekomunisté, z nichž dlouhodobě nejostřejší vystupovali představitelé národně socialistické strany. Ministr Nosek byl v počátcích parlamentních debat ještě ochoten diskutovat, připustit nedostatky a sliboval zjednáání nápravy. To však neznamenalo, že by vůči kritikům nedokázal vystoupit ostře.

Kaplan zde uvádí tři konkrétní kauzy z let 1945–1946, v nichž se komunisté střetli s nekomunisty a ve kterých se více či méně angažovala státně bezpečnostní nebo zpravodajská složka. Vedle sporu komunistů a národních socialistů o post bezpečnostního referenta při Zemském národním výboru v Čechách šlo o pečlivě připravenou intriku komunistů v Bezpečnosti proti veliteli zpravodajského odboru (odboru Z) ministerstva vnitra generálu Josefu Bartíkovi, který byl za pomoci „univerzálního lháře“ Josefa Vondráčka⁸ obviněn z předávání informací britským zpravodajcům za zády ministra Noska a v lednu 1946 odvolán z funkce.⁹ Dalším případem, kterému se autor věnuje podrobněji, je záležitost Františka Schwarze, který se jako prchalovec trvale vystupující proti prezidentu Benešovi ocitl v „držení“ politických zpravodajců a byl využit jako svědek proti Rudolfu Beranovi a Janu Syrovému.¹⁰ Kaplan zde upozorňuje hlavně na dvě jména, která jsou pro toto období uvnitř bezpečnostních složek důležitá – na Bedřicha Pokorného¹¹ a Štěpána Plačka¹².

Čtvrtá kapitola (Po parlamentních volbách 1946) se soustřeďuje na kontext prvních poválečných voleb v květnu 1946. V kampani, která jim předcházela, bylo téma Bezpečnosti a jejích praktik poměrně frekventované. Spory se (podobně jako v celém vymezeném období) odehrávaly na půdě Národní fronty, bezpečnostního výboru parlamentu či v jeho plenárních jednáních; omezeně (posléze ale již zřetelněji) se vynořily i na schůzích vlády. KSČ si nechávala volný manévrovací prostor – často slibovala nápravu kritizovaných věcí, ale ještě častěji zůstávalo pouze u proklamací. Komunisté také byli ochotní k jistým ústupkům (např. v personální oblasti); nešlo však o projev slabosti, cílem bylo rozbít jednotný nekomunistický blok, kterému KSČ čelila během kritik poměrů hlavně ve zpravodajských a státně bezpečnostních složkách. KSČ v tomto směru „nadbíhala“ především sociální demokracii. Ovšem požadavek sociální demokracie na post ministra vnitra po volbách 1946 jednoznačně odmítla. KSČ také nesoouhlasila s vytvořením kontrolního mechanismu zpravodajských útva-

- 8 Josef Vondráček (1905–?) byl bývalý aktivistický redaktor, využívaný po roce 1945 Státní bezpečností. Sledoval na zakázku i o své vůli některé důležité osoby, pronikal do nejrozmanitějších struktur a prostředí. Bohatě přitom konstruoval nejrůznější divoké špiónážní případy. V letech 1945–1948 předal odhadem několik desítek, snad až stovek zpráv. Při hledání nepřítele uvnitř stranického a bezpečnostního aparátu byl Vondráčkův „potenciál“ Státní bezpečností využit a on sám byl poté používán jako tzv. univerzální svědek. Svědčil také např. v procesu s Rudolfem Slánským a spol. Při analýze procesů v letech 1962–1963 bylo konstatováno, že jeho výpovědi nelze brát vážně, protože trpěl chorobnou lhavostí (byl postižen progresivní paralýzou).
- 9 KREISINGER, Pavel: *Brigádni generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního a druhého československého odboje*. ÚSTR, Praha 2011.
- 10 ROKOSKÝ, Jaroslav: *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*. Vyšehrad – ÚSTR, Praha 2011.
- 11 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: Bedřich Pokorný – vzestup a pád. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 2. OASS MV ČR, Praha 2004, s. 233–279.
- 12 KALOUS, Jan: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. ÚSTR, Praha 2010.

rů na Úřadu vlády. Argumentovala specifičností této „práce“ a oslabováním pozice ministra vnitra.

Pátá kapitola (Dva příběhy) se zabývá dvěma případy, které v letech 1946–1947 rezonovaly v československé společnosti. Prvním z nich byla intrika komunistů namířená proti generálnímu tajemníku národně socialistické strany Vladimíru Krajinovi. Bohužel pro osud československé demokracie bylo příznačné, že ve sporu o Krajinu, který se rozpoutal mezi národními socialisty a KSČ, další nekomunistické strany vystupovaly netečně, jako by se jich vůbec netýkal. Šlo přitom o konflikt, který si nelze představit pouze jako spor stranickopolitický. Rozehrávalo se zde více vzájemně zjevně propojených rovin: šlo o hodnotu domácího protinacistického odboje (vázaného na exilovou vládu v Londýně) konfrontovaného s komunistickým odbojem (vázaným na Moskvu), jednalo se o střet ministra vnitra a jeho zpravodajských útvarů s ministrem spravedlnosti. Samotná konstrukce obvinění je dostatečně známá (stejně jako záměr poškodit národní socialisty nejen v předvolební kampani). Vladimír Krajina, uznávaná osobnost protinacistické rezistence, byl obviněn z toho, že se po zatčení stal provokatérem a konfidentem Gestapa, přičemž mj. údajně zavinil smrt mnoha parašutistů. Klíčový protokol z výslechu K. H. Franka byl záměrně pozměněn politickými zpravodajci. Když se (i díky vyšetřovací komisi u předsednictva vlády) prokázalo falšování dokumentů ve Frankově spisu, byl jako oběť „předhozen“ veřejnosti Bedřich Pokorný. KSČ si přitom jasně uvědomovala, že riziko rozbití Národní fronty bylo v důsledku aféry enormní; tehdy jí destrukce dosavadního politického modelu ještě nevyhovovala.

Druhým případem byl osud štěchovického archivu, který v únoru 1946 Američané odvezli čs. zpravodajcům „pod nosem“ do své okupační zóny v Německu (a porušili přitom československou jurisdikci).¹³ Paradoxní na celé záležitosti byla ta skutečnost, že naše bezpečnostní orgány byly o obsahu archivu informovány (mj. prostřednictvím francouzské ambasády v Praze), nevěnovaly mu ale patřičnou pozornost. Teprve poté, co se úřady dozvěděly o odvozu beden s dokumenty mimo ČSR (dokonce jistou dobu mylně předpokládaly, že jsou uloženy někde na našem území), rozvinula se i diplomatická snaha o jejich navrácení. V březnu 1946 byl archiv Američany vrácen. Komunisté tehdy nerozehráli vlastní propagandistickou kampaň proti USA, a to nejen kvůli přijatému usnesení vlády, ale hlavně proto, že by museli přiznat opomenutí (slepotu) svých kádrů v Bezpečnosti.

Šestá kapitola (Politické zpravodajství) se zaměřuje na jednu z důležitých oblastí zájmu KSČ v bezpečnostní oblasti. Právě a cíleně do ní komunisté směřovali své členy; šlo přitom o kombinaci dvou faktorů – maxima početního stavu a zcela kontrolovaného vedení. Politické zpravodajství také znamenalo, že se postupně pozornost všech takto zaměřených složek (ať již podléhaly ministerstvu vnitra nebo obrany, či šlo o Zemské odbory bezpečnosti /ZOB/) koncentrovala na oblast vnitrostátní. Právě zde se přímo nabízela možnost použít tyto složky v souboji o politickou moc ve státě. V nich působící komunisté ale při své činnosti obcházel tehdy platné zákony, které

13 K analýze československo-amerických vztahů viz více např. LUKEŠ, Igor: *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Prostor, Praha 2014.

např. určovaly kvalifikační předpoklady pro výkon zpravodajské služby. Tak lze také vysvětlit to, že v odboru Z ministerstva vnitra neměli komunisté zpočátku výrazný vliv (působili v něm převážně předváleční vojenští zpravodajci).

Nicméně i uvnitř komunistických kádrů působících v této výlučné oblasti propukaly v letech 1946–1947 spory. Týkaly se dvou záležitostí: zaprvé postoje komunistů vůči silící kritice nekomunistických stran a zadruhé sporů mezi samotnými představiteli KSČ v Bezpečnosti o principy a podobu „práce“ těchto složek; nikoliv ale o cíl, ten zůstával konstantní, tj. dosažení monopolního postavení KSČ ve společnosti. Důležitým faktorem byly také vazby na sovětské zpravodajce tehdy působící v Praze. Kaplan jmenuje Tichonova, Chazajeva a Filipova. Sovětské postupy nebylo ještě možné přebírat přímo, ale zprostředkovaně, prostřednictvím např. bulharských, polských nebo jugoslávských vzorů. Vedle koncepčních sporů mezi komunisty v Bezpečnosti se odehrávaly (před veřejností samozřejmě skryté) souboje mezi politickými zpravodajci na vnitru, obraně i v ZOB. Šlo zde nejen o vymezení většího podílu moci jednoho vůči druhému, ale často také o personální ambice jednotlivců nebo snahu kompromitovat svého soka (zde např. spor Štěpán Plaček – Zdeněk Toman).

Šestá kapitola analyzuje změny, ke kterým došlo v roce 1947. Autor správně konstatuje, že zpravodajské a státně bezpečnostní složky hledaly argumenty pro oprávněnost své další existence po skončení retribučního soudnictví. Řešení spočívalo v jejich nasměrování ze sféry minulosti do přítomnosti. V průběhu roku 1947 byl rovněž (podobně jako již v předchozím období) kladen důraz na kontrolu zpravodajských složek (což se povedlo i díky VII. odboru ministerstva vnitra v čele s Jindřichem Veselým), ale dalším tlakem na nutnost centralizovat takto zaměřené útvary, včetně Slovenska. Kamenem sváru se stal ve vládě i v parlamentu připravovaný zákon o SNB, který byl opakovaně upravován a dočkal se schválení až v červenci 1947. Sloučil státně bezpečnostní a zpravodajskou složku ke konci roku 1947, zrušil nekomunisty často ostře kritizované ZOBy, v řadě dílčích otázek předpokládal následná vládní nařízení (např. týkající se kontroly zpravodajské složky). Od podzimu 1947 byla patrná narůstající nervozita komunistů v souvislosti s předpokládaným mocenským střetem.

Kaplan však upozorňuje ještě na jednu oblast, o kterou komunističtí zpravodajci nechtěli v žádném případě přijít, totiž o vybudovanou (a přijetím zákona o SNB ohroženou) agenturu v krajích. Řešením bylo vytvoření sítě tzv. regionálních rezidentů, kteří se posléze konstruováním různých provokací naplno zapojili do mocenského boje KSČ proti svým politickým oponentům.¹⁴

Osmá kapitola (Evidenční odbor ÚV KSČ) představuje významnou součást aparátu ústředního výboru KSČ, kterou mnozí tehdejší současníci nazývali „stranickou Bezpečností“. Důležitost pozice vynikne ve chvíli, kdy si uvědomíme, že právě evidenční odbor i díky svému personálnímu složení ztělesňoval vůli strany v její bezpečnostní politice. Právě sem proudily nejrůznější informace z oblastí i z centra, právě

14 BÍLEK, Libor: Regionální rezidenti. Metoda vnitřního zpravodajství ministerstva vnitra v roce 1948. *Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 78–88; TÝŽ: Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach. Poznámky k fungování sítě tajných spolupracovníků v letech 1948–1950. *Securitas Imperii*, 2014, č. 25, s. 132–182.

zde se koordinovaly akce komunistů ve zpravodajských složkách státu, právě odtud dostávali „tajní členové“ KSČ své direktivy, právě tomuto odboru podléhaly „levé frakce“ v nekomunistických stranách. Odbor si v rámci struktur ministerstva vnitra vytvářel i zcela nelegální aparát, který se zabýval některými případy, na nichž mělo vedení KSČ svůj vlastní zvláštní zájem. Kaplan to dokládá na příkladu tzv. komise F, institucionálně zařazené v oblastní úřadovně StB v Praze; její přesah (a to i ve smyslu lokálním) byl od samého počátku zjevný.

Pro devátou kapitolu nazvanou Tři příběhy by se spíše hodil název Tři provokace komunistických zpravodajců. Kaplan připomíná atentát na tři ministry¹⁵, mosteckou špionážní aféru a tzv. slovenský podzim. Spojujícím a prostupujícím faktorem je ztráta obavy komunistických kádrů v Bezpečnosti konstruovat závažná obvinění vůči politickým oponentům a i veřejně vyvolávat pocit latentní krize. Bylo zřejmé, že vztahy komunistů a nekomunistů se na podzim 1947 vyhrotily, jednu ze sporných oblastí (jak je uvedeno výše) přitom tvořila otázka přesahu zpravodajských útvarů do vnitřní politiky státu; fakticky se staly další mocenskopolitickou složkou tehdejšího režimu Národní fronty.

Krčmaň byla závažná ještě z jednoho hlediska – z již plně rozpoutaného souboje o čistotu „vyšetřování“ mezi komunistickým ministrem vnitra Noskem a národně-socialistickým ministrem spravedlnosti Drtinou. Někteří komunisté (v KSČ Slánský, u zpravodajců Plaček) a redaktoři *Rudého práva* se národním socialistům vysmívali, když uváděli, že si výbušné balíčky objednali de facto sami. Důležitým faktorem přitom byla skutečnost, že obětí atentátu měl být i ministr zahraničních věcí a nestraník Jan Masaryk a že adresáty balíčků byli politici, kteří na zasedání vlády hlasovali proti zavedení milionářské daně. Komunisticky ovlivněnému vyšetřování vedenému ministerstvem vnitra odpovídaly i výsledky – velmi tristní. Ministerstvo spravedlnosti naopak dospělo k odhalení provokace vycházející z bezpečnostních struktur státu a navíc i k odhalení skladiště zbraní a spojitosti komunistického poslance Juro Sosnara s případem.¹⁶

Podobně tomu bylo i v případě tzv. mostecké špionážní aféry, ve které se zpravodajci (užívající během výslechů neobvyklé výslechové metody) snažili prokázat propojení vedení národně socialistické strany s částí armády s cílem provést protikomunistický převrat (tzv. akce Sever). Před vyšetřujícím soudcem se jeho konstrukce začala sypat jako domeček z karet. V obou případech vyvození trestněprávní odpovědnosti skutečných pachatelů výrazně ovlivnil únor 1948. Práví aktéři provokací (za normálních okolností by právě oni stanuli před soudem) byli z nepříjemné situace „vysvobozeni“ a nakonec oslavováni. Ti, kteří se před únorem očistili, nebo ti, kteří pomáhali hledat pravdu o skutečných motivech a pachatelích provokací, byli po únoru sami uvrženi na dlouhá léta do vězení.

15 Jde o tzv. krčmaňský případ. Obětí atentátu měli být ministři Petr Zenkl, Prokop Drtina a Jan Masaryk.

16 DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Smrt pro tři ministry*. Opavsko, Opava 1998; TOMEK, Prokop: „Případ Dr. Doležel a spol.“ – vazební podmínky osob „Případu Krčmaň“. *Securitas Imperii*, 2001, č. 7, s. 12–35.

V případě tzv. slovenského spiknutí došlo k propojení zájmu vedení komunistických stran marginalizovat Demokratickou stranu s akcemi zpravodajských částí bezpečnostního aparátu. Rozštěpit a tím i oslabit (či přímo zlikvidovat) DS byl dlouhodobý komunistický cíl, umocněný jejím úspěchem ve volbách v květnu 1946. Sázka na rozštěpení strany neuspěla, neshody uvnitř DS nevyvolal ani soud a výkon exekuce nad Jozefem Tisem. Došlo proto na konstrukci „podvratných protistátních aktivit“ (DS byla obviňována ze spojení s luďáckou emigrací a ze separatismu) na základě akcí – provokací zpravodajských útvarů (ať již slovenských, či celostátních) s podporovanou a cílenou, vzestupně vedenou propagandistickou kampaní. Kriminalizace vedení DS měla mít pro stranu zdrcující politické následky. Hlavními objekty osočení a kampaní byli její vrcholní činitelé Ján Kempný, Miloš Bugár a Ján Ursíny; ten byl jako místopředseda centrální vlády kompromitován prostřednictvím svého tiskového tajemníka Otto Obucha.¹⁷

Komunistům se sice podařilo prosadit změny ve složení Zboru povereníkov, odstranit z politického života významné soupeře, ale čelili (i v souvislosti s dalšími provokacemi – Krčmaň a mostecká aféra) kritice uvnitř Národní fronty, v parlamentu i ve vládě. Pokud šlo o kritiku „práce“ Bezpečnosti, dostávala se KSC do nepříjemné pozice. Ostatní politické strany (i sociální demokracie) vystupovaly v kritice vůči bezpečnostním složkám a ministerstvu vnitra jednotně. Neústupností komunistů byla vyvolána vládní krize, aniž by ale byly tři výše zmíněné provokace jakýmkoli způsobem uzavřeny.

Desátá kapitola (Čtyři osudy) rekapituluje osudy čtyř mužů, kteří se na zpravodajské činnosti podíleli, každý trochu jiným způsobem. Jde tedy o jakousi typologii čtyř přímých aktérů událostí. V úvodní charakteristice vybraných osudů Kaplan trefně konstatuje, že *nezákonnost si nevybírá a nikdo není před ní uchráněn, ani ten, kdo ji sám zaváděl nebo se na ní podílel*.¹⁸

První blíže představenou osobou je Jaroslav Prosser, zemský velitel Státní bezpečnosti v Čechách a člen bezpečnostní komise sociální demokracie. Prosser se rozhodujícím způsobem podílel na vytvoření a činnosti StB v letech 1945–1948. Dne 24. února 1948 byl v uniformě zatčen před sekretariátem sociálně demokratické strany, kde se snažil z titulu své funkce zabránit jeho obsazení tzv. „levicí“. Současně ze sekretariátu vynesl některé interní dokumenty, které ale při domovní prohlídce padly komunistům z Bezpečnosti do rukou. Výsledky Prossera se brzy soustředily na rozkrývání aktivit nekomunistických stran a na údajné předávání zpravodajských informací Američanům. Jeho vyšetřovatelé navrhovali komunistům, aby byl Prosser poúnorové sociální demokracii „podsunut“ a využit k budování agenturní sítě. Vedení KSC však již nemělo o podobné aktivity zájem, se sociální demokracií mělo jiné plány. Prosser byl tedy z vazby po několika týdnech propuštěn a zbaven funkce a hodnosti v SNB.

17 MEDVECKÝ, Matej: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945–1948*. ÚPN, Bratislava 2011; SYRNÝ, Marek: *Slovenská demokracia '44–48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica 2010.

18 KAPLAN, Karel: *Protistátní bezpečnost 1945–1948*, s. 353.

V dubnu 1948 se mu podařilo emigrovat z ČSR a posléze se usadil ve Švýcarsku. Pokud snad československá rozvědka uvažovala o jeho využití v exilu, pak se tento její krok (i díky dekonspiraci) nerealizoval.¹⁹

Druhým mužem je Valerij Vilinskij, jeden z neaktivnějších agentů zpravodajských složek v tomto období (známý jako agent V-101). Syn ruského emigranta, profesora literatury, se během okupace kompromitoval vazbami na osoby, které se hlásily k nacismu. Po válce byl v souvislosti s retribuční vyšetřováním, nic mu však nebylo prokázáno. Pro komunisty ovládané zpravodajské složky se také proto stal vhodným adeptem pro „využití“. Druhým důvodem byla skutečnost, že zastával funkci vedoucího prezidia ministra dopravy a předního politika slovenské Demokratické strany JUDr. Ivana Pietora. Ke spolupráci byl politickými zpravodajci získán v roce 1946. Stal se nejdůležitějším zpravodajským kanálem komunistů, zaměřeným na DS. Jeho informace se týkaly nejen působení ministra Pietora, ale také otázek financování Demokratické strany, vnitřních jednání DS apod. Používal krycí jména Sergej, Valentin, Karger. Úkolování Vilinského se následně rozšiřovalo i s ohledem na jeho vzrůstající vliv a agendu. Dá se říci, že komunisté využili právě jím poskytnuté informace „k řešení“ slovenské krize na podzim 1947. Vilinského působení tak jasně prokazuje, jak zásadní vliv mohly mít zprávy z opozičního prostředí pro volbu komunistické strategie. Po únoru 1948 přešel krátce na ministerstvo zahraničního obchodu a posléze na ministerstvo unifikací. Zpravodajsky byl StB využíván i nadále, podával např. zprávy o náměstkovi ministra zahraničního obchodu Evženu Löblovi, angažoval se v kampaních proti katolické církvi nebo proti tzv. titoismu a slovenskému buržoaznímu nacionalismu. Jeho zpravodajská hodnota však postupně upadala. Snažil se docílit svého vysazení do ciziny, ale neuspěl. Důkazem pádu bylo jeho přemístění do Státního výboru tělesné výchovy a sportu. StB také získala informaci, že Vilinskij pracuje jako tzv. dvojitý agent (double-agent) pro západoněmeckou rozvědku. Začala na něm zpravodajsky „pracovat“. Zdá se, že si toho Vilinskij všiml a také proto se v květnu 1955 doma zastřelil.²⁰

Třetím mužem, kterého Kaplan v krátkosti představil, je Bedřich Biehal, komunista, který se 20 let angažoval nejdříve ve prospěch sovětských a posléze československých zpravodajských složek. Do nich byl vyslán se souhlasem KSČ a až do počátku 50. let se „hřál“ na výsluní přízně. Byl tehdy generálním ředitelem zahraničního obchodu, který prováděl transakce s papírem. Dostal se však do problémů. Osudnou se mu staly vazby na ministra zahraničních věcí Vladimíra Clementise, později odsouzeného a popraveného v procesu s Rudolfem Slánským. Také Biehal byl zatčen, vězněn, ponižován a následně stanul před soudem jako protistátní zločinec. Byl odsouzen na pět let a propuštěn z vězení v roce 1955. Poté se upnul především na svou stranickou a občanskou rehabilitaci.

19 ŽÁČEK, Pavel: Jaroslav Prosser a únor 1948. Z přednosty Zemské úřadovny Státní bezpečnosti agentem. *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 52–62.

20 ŽÁČEK, Pavel: V-101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVEČKÝ, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?) volby – 1946, 1990. Zborník z odborného seminára*. ÚPN, Bratislava 2006, s. 102–159.

Největší pozornost věnuje Kaplan Štěpánu Plačkovi, vystudovanému právníkovi, který byl v letech 1945–1948 pro oblast politického zpravodajství osobou zásadní. V květnu 1945 se na Slánského doporučení zapojil do budování nového bezpečnostního aparátu státu. Byl zařazen do funkce vedoucího 2. odboru (tzv. ZOB II) v Praze. Brzy byl pověřen vedením politického zpravodajství. Po splynutí ZOB se Státní bezpečností svou pozici na ministerstvu vnitra ještě vylepšil. Stal se přednostou zpravodajského sektoru. Byl vzdělaný, inteligentní, tradičně velmi aktivní, fanaticky oddaný KSČ. Předkládal nejrůznější návrhy a koncepce. Řídil nejdůležitější operace proti tzv. „reakci“. Stál např. za odstraněním generála Josefa Bartíka z funkce velitele zpravodajského odboru (odboru Z) ministerstva vnitra, asistoval u tzv. Krajínovy aféry před volbami v květnu 1946, sledoval nekomunistické politiky apod. Účelově využíval bývalých agentů nacistického Sicherheitsdienstu (SD), nejznámějším z nich byl bezesporu Josef Vondráček. Pravidelně se stýkal se sovětskými zpravodajci přítomnými v ČSR a vypracovával pro ně různá hlášení. Tyto kontakty se rozvíjely minimálně od konce druhé světové války (sám Plaček to přiznal a důkaz se podle mých informací nachází v ukrajinském archivu), nikoliv od roku 1946, jak uvádí Kaplan. Po únoru 1948 prosazoval pozvání sovětských poradců do Bezpečnosti v nejbližším možném termínu. Zpravodajské kontakty navázal také s Jugoslávci, Poláky, Rumuny a Bulhary. Byl to všeho schopný a velmi ambiciózní muž. Domníval se totiž, že pouze on přesně rozumí potřebám bezpečnostního aparátu. V listopadu 1948 byl překvapivě propuštěn ze služeb ministerstva vnitra. V létě 1949 nastoupil na ministerstvo spravedlnosti, kde se podílel na vzdělávání „nového“ justičního aparátu. V listopadu 1949 byl v rámci akce J – Jugoslávie zatčen a obviněn z protistátní činnosti (titoismu). Ve vazbě zůstal až do procesu v lednu 1954. Za čtyři roky ve vazbě absolvoval nejméně 75 výslechů. Čelil brutálním výslechovým metodám. Jeho pevné komunistické přesvědčení mu zachránilo život. Nakonec byl odsouzen za trestné činy vraždy a zneužití služební moci k 15 letům odnětí svobody. I když i ve vězení prožíval další příkoří, nepochyboval nikdy o správnosti svých metod a postupů z doby, kdy byl na vrcholu moci v Bezpečnosti. V dubnu 1957 byl z vězení propuštěn.

V souvislosti s představenými čtyřmi osudy si je třeba položit otázku, zda tento výběr (jak ho provedl autor) odráží dostatečně věrně zákulisí zpravodajských útvarů a StB v období 1945–1948. Určitě jsou zajímavé, svým způsobem charakteristické a mnohdy poučné. Přiznám se však, že bych spíše bral v úvahu další výrazné osobnosti, které jsou v textu zmíněny. Mám na mysli např. Karla Švába, Bedřicha Pokorného, Františka Jandu, Jindřicha Veselého, Zdeňka Tomana, Josefa Pavla nebo Osvalda Závodského.

V poslední kapitole (Bezpečnost a únor 1948) Kaplan rekapituluje souhrn faktorů a událostí, které vedly ke státnímu převratu v ČSR v únoru 1948. Podle něj od podzimu 1947 neshody uvnitř vlády kumulovaly. Situace byla velmi vyhraněná – zřetelně zde proti sobě na počátku roku 1948 stáli komunistická strana a nekomunisté. Souhlasím s autorem v tom, že ČSR bylo zasaženo politickou krizí ještě před únorem 1948. Podnětem (ovšem nikoliv náhodným) byl spor ohledně provedené reorganizace Bezpečnosti v Praze. Poté, co Nosek vládní rozhodnutí ignoroval, následovala

20. února 1948 demise ministrů tří stran.²¹ Tím ovšem aktivita nekomunistů skončila. Na rozdíl od komunistů nepovažovali za nutné mobilizovat své příznivce. Věřili v jistý tradicionalistický model řešení vládních krizí (důležitá role prezidenta a vytvoření úřednické vlády). KSCĚ však sporu ve vládě využila k provedení převratu při zachování iluze o souladu s ústavním pořádkem ČSR.

Při popisu únorových událostí roku 1948 koncentruje autor svou pozornost zejména na oblast politického zpravodajství, Státní bezpečnosti, nově se vytvářejících Lidových milicí²² a bezpečnostních útvarů v krajích a okresech (doloženo mozaikou ze zpráv o situaci v jednotlivých městech a na Slovensku ve dnech 19.–26. února 1948). Bylo zřejmé, že bezpečnostní složky se do mocenského střetu zapojily téměř výhradně na straně KSCĚ; prováděly prohlídky stranických sekretariátů, omezovaly ministry v demisi ve výkonu jejich funkcí, eliminovaly náznaky opozičních názorů na ulicích a podobně. Nezdráhaly se ani zastrašovat některé politické oponenty jejich předváděním k výslechu nebo přímo zadržením. Asi nejznámějším takovým případem je kauza generálního tajemníka národně socialistické strany Vladimíra Krajiny, za jehož propuštění intervenoval u Klementa Gottwalda přímo prezident Edvard Beneš.

Knihy Karla Kaplana přináší zajímavou a podnětnou analýzu událostí odehrávajících se v československých bezpečnostních strukturách po skončení druhé světové války. Do kontextu politického vývoje jsou zasazeny důležité aspekty tehdejšího vývoje uvnitř nově se vytvářejících složek Sboru národní bezpečnosti.

Některé věci v ní však postrádám, např. hlubší rozvahu nad úlohou Bezpečnosti v retribučním řízení (byla již zde podle autora přítomna zřetelná manipulace a využívání bezpečnostních složek KSCĚ?), komentář ke změnám struktur uvnitř Bezpečnosti, charakteristiku slovenské specifčnosti období 1945–1948 (v textu několikrát zmíněna, ale bohužel více nerozvedena) nebo role sovětských zpravodajských služeb v popisovaných událostech (existovala?; pokud ano, jakou měla podobu a kdo z československých představitelů se na ní, mimo Štěpána Plačka, podílel?).

Uvedené připomínky však nijak nesnižují význam Kaplanovy studie. Knihu *Protistátní bezpečnost 1945–1948* považuji za důležitý souhrn jeho dlouholeté práce. Karel Kaplan jistě právem očekává, že se jeho závěry stanou předmětem diskuse a východiskem pro další badatele.

♦ Jan Kalous

21 Šlo o ministry za národně socialistickou a lidovou stranu a slovenskou Demokratickou stranu.

22 BAŠTA, Jiří: *Lidové milice 1948–1969. Nelegální armáda Komunistické strany Československa*. ÚSTR, Praha 2013.